

Людина й собака

Клим Поліщук

I

Колись Левко Лимарчук був дужий, міцний, навіть гарний.

Служив собі в економії, як служив його батько, що вже давно склепив свої очі, але з того часу, як з'явилися "оті болячки" на тілі, — сам не свій став.

Хто його знає, що за хвороба така, що ніяк не минала, хоч уже десять літ лікувався від неї.

Спочатку знахарка Килина якимсь терпким зіллям його напувала, потім старий пастух Кожушко якусь таку масть із овечого лою робив, а ще потім хтось такий радив йому самогон пити, щоб "краще всередині вигрівалося", але все те було цілком зайве.

Болячки на тілі переходили в рани, що аж йому страшно робилося, коли дивився на них.

Однаке, міг би проте якось навіть і це терпіти, якби так не ніс, що отак собі, "ні з цього, ні з того", повільно став провалюватися.

Саме тоді війна була. На селі перестали вже й плакати, виряджаючи коли не "запасних", то "новобранців", але його, як "апальченця", не турбували. Отже був невимовно радий, коли, нарешті, дійшла черга й до нього і він, разом з іншими "апальченцями", мусив іти до Житомира на "збірний пункт". Але там — "хоч мох і болото брали" — його "забракували" й послали в шпиталь лікуватися.

Шпитальні лікарі були немилосердні люди. Мало того, що натирали його живим сріблом та іншими такими ліками, а ще й насміхалися, дорікали:

— Ну й дурень!.. Ну й гевал!.. То ж три роки тому треба було лікуватися, а він, сукин син, самогон собі дудлив!..

Левко, зціпивши зуби, мовчав і мріяв — коли його випустять.

Нарешті випустили, але такого, що як глянув у дзеркало, так і завмер.

Лице — не лице, а якийсь рудий струп, на якому болюче жеврілися одні лише дивні карі очі. Глянув ще й на все своє тіло й зітхнув. Було таке огидне своїми запліснявілими ранами та синіми плямами, що годину цілу думав про те, щоб смерть собі заподіяти.

Однаке, не зробив цього, бо саме в той час почув про якусь революцію, а так як догадувався, що то мусить бути щось дуже цікаве й нове, то за всяку ціну захотів ще хоч раз подивитися на "свою" економію, звідкіля постало все його нещастя. Йдучи дорогою, думав:

— Тепер уже мені ані оженитися, ані доробитися, ані так жити...

Коли проходив через село, то люди одверталиися, а ті, що знали його раніш, наче лікарі, казали:

— Ну й догулявся!..

Того ж дня, вечором, він прийшов до пана і той, дивлячись кудись понад його

головою, сказав:

— Гм... Я тепер господар, як ти робітник... Одначе, як хочеш бути за вартового, то будь... потім, може, зміниться...

Глянув на мить на його лице, повернувся й пішов собі, а Левко став за вартового цілої садиби й вартував її доти, доки вона не стала за оселю сільської комуні "Світанок"...

II

... Вартуючи, мало вже й журився, коли тут раптом стали пальці гнити. Що не палець, так і гнилячок, аж кістки вилізають. Деякі з них просто "перешкоджали" йому і він відрубав їх сокирою.

З першим пальцем справився, що ніхто й не зауважив, але другого, "як на збитки", [*] відрубав так, щоб усі бачили й знали.

Сталося це звичайного травневого ранку, коли повітря пахтіло розквітлим кущами жасмину, а сад дзвонив соловейковими піснями.

Левко, як завжди, відпочивши після нічної варти, взяв сокиру й пішов рубати дрова. Проходячи повз лавочку, що стояла під кущами жасмину, саме проти вікон комунальної пекарні, зупинився. Подивився спочатку на свою ліву руку, потім глянув на сріблясте лезо сокири, що тримав у правій руці, й підійшов до лавочки.

Лавочка була вкрита ніжними пелюстками жасминового цвіту, що нападали з кущів, а це його наче вразило. Хвилину стояв так, щось думаючи, потім нахилився, здмухнув ті ніжні пелюстки цвіту й поклав на краєчок лавки те, що було колись пальцем, і враз — сокирою.

— Що він рубає там? — гукнув хтось у пекарні.

Дівчина Оришка, що звичайно куховарці допомагала, визирнула у вікно і, пополотнівши, сказала:

— Пальця собі відрубав...

— Ну й людина! — гукнув той самий голос, і Левко пізнав у нім голос голови комуні, товариша Суницького.

Потім почулися швидкі кроки й на ганку з'явилася товаришка Олена, що за секретаря комуні, а слідом за нею Оришка з кусником якогось полотна в руках.

— Що ви робите, чоловіче?—крикнула Оришка.

Він шпурнув на лавку скривавлену сокиру й голосно зареготався:

— Га-га-га!.. Коли я тобі чоловік, то йди до мене спати... Га-га-га!..

Жінки ніяково зупинилися, а він сплюнув набік і раптом повільно-повільно:

— Нащо мені співчувати?.. Нащо серце шарпати, рвати?.. Ви краще далі від мене, далі!..

Сказав і пішов собі на дровітню.

Справді, що ж таке міг він сказати, коли скрізь і всюди одне лише чув:

— Пранцюватий!..

Отже, чи міг його хтось зрозуміти, як він, опинившись на дровітні, вперше вилаяв Бога?..

Отак просто собі звів очі до неба і лаяв:

— Ти...ти... дерево, а не Бог, он що!..

Витягнув угору праву руку й заворушив пальцями, ніби дулю хотів скласти, але пальці ледве рухалися. Тоді бовкнув:

— Нема!..

Озирнувся навколо і ще раз бовкнув:

— Нічогісінько!..

Потім стомлено сів на дерев'яному обрубку й, дивлячися на зруйновані стіни дровітні, думав про те, як далеко тепер став той світ, де живуть ці люди.

Думав і страшно було, що навіть у цій дровітні, де завжди так тихо, нема йому спокою...

III

... Та все ж таки дровітня було єдине місце, де він міг собі навіть серед білого дня бувати. Незважаючи на те, що її старі цегляні стіни розсипалися, а вкритий зеленим мохом низький дах ледве тримався — любив її. Любив її за те, що, крім усього, вона стояла аж поза садом, де було досить сонячного сяйва, квіток і пташок, а це ж уже неабищо. Кожний дивиться доти, доки хтось не засипле піском йому очі. Отже так само дивився й Левко, радіючи, що хоч на якусь мить може відчувати своє існування.

Звичайно було так, що відчував його за якою-небудь "шпаркою" роботою. Переважно тоді, коли рубав дрова, коли над його головою срібною блискавкою пролітала сокира й коли навколо нього гучно тріщали рівні соснові поліна, що плакали золотими сльозами липкої живиці.

Скінчивши роботу, сідав і думав про те, який-то добрий обід був сьогодні і як старий Кожушко багато з'їдає.

— Хай собі їсть... — говорив сам до себе. — Хай хоч тепер наїсться, коли раніш був голодний.

Кажучи так, жалкував, що сам не може так їсти, а то дідька лисого дав би старому, а не борщу...

— Н-ну, та хай собі...

І от одного разу, коли так думав, почувся якийсь тихий шелест. Озирнувся, аж то маленький попелястий цуцик із рудими плямами. Цуцик зупинився й цікаво витріщився на нього своїми темними, як червневі скороздри, круглими оченятами.

— Пошов вон!—махнув Левко рукою, але тим часом цуцик, обнюхавши нарубані дрова, підбіг до Левка й дзявкнув.

— Ач, який!—промовив Левко вражено і, схопивши його за карк, високо підняв угору.

Цуцик широко роззявив вогку пащу й показав два разки гострих зубів, між якими видно було блідо-рожеве піднебіння з чорними плямами.

Спочатку цуцик пручався й навіть намагався вкусити, але почувши, що це не така легка справа, жалібно заскавчав.

— Хіба взяти його та привчити вартувати... — замислився Левко. — Здається, що від

мельникової суки, бо й шерсть таку саму має... Справжній кудlach...

Повернувся до цуцика і став кликати:

— Кудlach! Кудlach!

Але, як видно, той не дуже-то розумів, що він Кудlach, бо спокійно собі порався коло Левкового чобота, намагаючись його роздерти на дрібні шматочки.

— Х-хе, який завзятий! — всміхнувся Левко, дивлячись на цуцика, а потім узяв сокиру й став знову рубати дрова.

Цуцик вважав це за початок якоїсь цікавої гри й разів тричі підстрибував за сокирою, але скоро переконався, що це більш страшно, ніж цікаво і, сівши осторонь, кумедно заскiмлив.

Тоді Левко засміявся. Шпурнув сокиру просто між дрова, схопив цуцика й ніжно запитався:

— Ну й чого ж це ти так?.. Чого, мій маленький?..

Голос його бринів такими ніжними й такими чулими тонами, що аж сам він здивувався.

Випустив з рук цуцика й гукнув:

— Гей!..

Голос прозвучав цілком так, як колись на вулиці, коли ще ходив на вечорниці.

Забувши за все на світі, схопив цуцика знову й захоплено притиснув його до своїх грудей.

— Гей!.. — голос був наче той самий.

Малий Кудlach стривожено нюхав повітря, крутився то сюди, то туди, а потім поклав голову на ту долоню, що була без двох пальців, зітхнув і став дрімати.

Левко підняв полу зашмарованої свитини, обережно загорнув його й поніс до свого самотнього житла...

IV

...Взагалі ж Левко не любив собак. Особливо тих, що на ланцюгах коло стайні. Не любив їх за те, що вони, як і люди, чогось одвертались від нього.

Іноді так навіть думав собі:

— А може, то й не собаки?..

Особливо дивувало його те, що коли ввечером спускав їх із ланцюгів, то вони ні одної хвилини не хотіли затриматися коло нього.

З болючим почуттям своєї безпорадності розмірковував:

— Бридяться... Гірше стерва... Стерво жерли б, а це... це ні один навіть вкисити не хоче...

Потім довго прислухався, як вони завзято брехали на всі чотири сторони світу, і, зітхнувши, повільно плентався у млиний морок ночі.

Іноді, обходячи садибу комуни, стрівався з собаками. Вони, як з важкого обов'язку, обнюхували поли його свити і зразу ж бігли собі далі.

Левко розумів, що це було лише побіжне ствердження того факту, що собаки—не більш, не менш—тільки дозволяють йому ніч у ніч ходити, слухати й дивитися, як то й

вони ходять, дивляться, слухають...

Але з того часу, як з'явився Кудlach, нібито веселіше стало. Особливо відчував це тоді, коли Кудlach лащився коло його ніг, лизав йому руки й сміливо дивився у вічі. Це, як гадав Левко, була певна ознака того, що Кудlach його безумовно любить, але ж це знову викликало думки про те, що він так само може колись розлюбити, а тоді... тоді дрижав цілим своїм тілом і почував себе страшно нещасним...

Несподівано для самого себе вирішив бути суворим і постановив собі взяти Кудlacha на ланцюг, до буди. Як постановив, так і зробив, хоч потім сам жалкував, що так зробив.

Бідний Кудlach! Почувши на своїй шиї ланцюга, навіть тішився тим, навіть грався. Лише тоді, коли хотів бігти, але не міг бігти — злякався. Тоді з одчайдушним рухом кинувся до буди, закрутився навколо неї, вистрибнув на її дах і з розпачем загавкав. Так гавкав аж до самого полудня, а потім став сумно скиглити й вити, від чого, здавалося, засумували навіть дерева в саду, що вже починали жовкнути.

Одначе Левко вперто тримався свого. Він спокійно собі стежив за вересневим сонцем і коли побачив, що воно вже з полудня, склав у якийсь черепок остатки свого обіду й поніс йому їсти.

Кудlach, побачивши Левка, зразу ж утихомирився й охоче з'їв усе, що було в черепку. Потім підсунувся до Левка й, вичікуючи, став дивитися йому в очі. Левко погладив його по голові, а далі заговорив:

— Ну, чого ще тобі?.. Буда добра, солома свіжа, харчі також нічого собі, а ти...

Кудlach слухав, махав хвостом і все ще скімлив.

Левко почув, що розуміє його. Почувши, злякався, що зм'якне, а тому встав і пішов. Ідучи мав надію, що за якийсь час Кудlach "порозумнішає" й перестане так неможливо гавкати й вити.

Через два-три дні Кудlach справді "порозумнішав". Він уже не гавкав і не вив, лише тужно дивився на небо. Але коли тільки приходив Левко, він зразу ж притискався до його ніг і знову починав скімлити. Тоді Левко, бажаючи хоч трохи його заспокоїти, намагався також так само скімлити, і це скімління собаки й людини було їх спільною скаргою.

Одного разу Левко прийшов трохи раніш, як завжди приходив. Те, що побачив, дуже його здивувало. Звичайно було так, що Кудlach, побачивши його, зразу ж кидався йому назустріч, а це схопився й заліз у буду. Левко підійшов ближче й гукнув:

— Кудlach, що з тобою?!

Собака навіть не заворушився. Тоді Левко нахилився до буди й завважив, що одне кільце ланцюга неначе чимсь порізане.

— Гм... — думав, говорячи сам із собою. — Не може бути, щоб це він своїми зубами...

Та незабаром побачив на власні очі, як Кудlach робив цю роботу. Озирнувшись навколо, швиденько обнюхав цілого ланцюга, знаходив те кільце, брав його в зуби, присідав і починав гризти. В міру того, як гриз, крутив своєю мідною головою і коли, нарешті, махав нею так, наче хотів її відірвати від тулуба — враз перевертався набік,

витягався і стомлено закривав очі.

Левко довго-довго підглядавав це з-за тину, а далі не витримав і, підвівшись, гукнув:
— Що ж це ти робиш, Кудлачу?..

Собака здригнувся й зіщулено присів. Левко підійшов ближче й також присів. Сиділи так один проти одного й напружено дивилися у вічі, наче думки відгадували. Нарешті Кудлач відвернувся, глянув на ланцюга і, забувши всяку обережність, узявся знову за роботу.

З того, власне, часу Кудлач уже не крився й, починаючи від обіду, гриз собі свого ланцюга аж до самісінького вечора, коли приходив Левко й забирав його з собою на нічне вартування.

Не раз було, що дивлячись на Кудлача, як він завзято вгризався в те саме кільце ланцюга, Левко ловив думку:

— От, собака... Отакий собі собака, а проте, коли має біду, то гризе її... Тільки я ось ніяк і нічого, хоч неначе й людина.

Так минулася ціла зима, протягом якої між Левком та Кудлачем стало справжнє приятелювання. Бажаючи зробити з нього ще й свого друга, Левко після вартування брав його до себе й садовив на ланцюга знову щойно тоді, коли йшов на дровітню.

Якийсь час Левко намагався навіть цілком звільнити його з ланцюга, але було вже пізно. Кудлач не тільки що виріс, але й став такий "хвацький", що досить йому було хоч одну годину погасати на волі, як усі кури й гуси "пір'ячком летіли", а це вже не господарська справа, щоб їй потурати...

V

...Крім Кудлача, Левко любив ще й ту хатину, що, як струхлявілий пень, самотньо стояла за садом. Колись та хатина була "ікономичеська", але тепер ніби його стала. Правда, ніби й не його, бо в той час, коли він тулився всього лише в маленькій комірчині в сінях, то старий Кожушко "жив на цілу хату", але це зовсім не перешкоджало йому навіть любити старого. Тому ж, що старий перестрибнув уже десь аж за дев'ятий десяток, Левко щиро доглядав його, бо він був єдиний такий, що не бридивсь його й не сміявся із нього. Це було за найбільшу причину того, що Левко день у день носив старому обіди з комунальної кухні, що їм обом давали. Старий був сухий, як тріска або тараня, через що саме його легко можна було виносити надвір, що Левко й робив, як була гарна погода.

Але й було так, що, дивлячись на сухе й чисте тіло старого, ненавидів його й роздумував собі:

— От, дожився, стовбур старий, що навіть робакам не буде чим пожитися... Що йому до того, що хтось живцем тліє... Дивиться собі й більш нічого... Та й нащо, справді, здалося мені це сухе порохно, щоб так з ним носитися?..

І коли тільки сонце хилилося до заходу, брав старого на руки й ніс його до хати. Старий, тягнучи до сонця свої кістляві руки, намагався вирватися, але, чуючи своє безсилля, покійно лягав на його струпішілі груди й мудро, загадково всміхався.

Поклавши старого на ліжку, хвилину ще дивився кудись поза вікно, де в зеленому

полум'я провесни червоним багрянцем ярився захід, де сизим серпанком стелились легенькі тумани в полях і де разками намиста тяглися довгі ключі журавлів по блакиті.

Дивлячись так, бачив, що те зелене полум'я провесни — власна його молодість, ті легенькі тумани в полях — давні хвилини любові, а ті ключі журавлів по блакиті — дні сучасного терпіння, що, наче той ланцюг Кудлача, тримають його осторонь від світу.

Тоді, щоб не думати чогось такого, брав палицю, шапку й кожуха і мовчки зникав у сутінках вечора.

Вранці приходив разом з Кудлачем і зразу ж зачинявся у своїй комірчині. Там він перш усього уважно оглядав свої рани. Деякі з них здавалися йому пашами огидних потвор, що слинили сірою слиною, інші здавалися запліснявілими грибками, але були й такі, що ніби гоїлися.

Він обережно витирав їх і так само обережно загортав їх ганчірками, а тим часом Кудлач сидів собі коло порога й завзято виловлював блохи. Він, як і його господар, обережно пережовував зубами кожне в'їдливе місце своєї шкіри й тоді, коли господар лягав на свого кострубатову тапчані, він смачно облизувався й тривожно прислухався до його важкого дихання.

Впевнившись, що нічого особливого немає, Кудлач повільно підходив до дверей, силкуючись їх відчинити, але побачивши, що це неможливо, повертався до тапчана, лягав поруч з Левком і починав дрімати.

Левко не проганяв його, бо йому навіть крізь сон приємно було почувати біля себе щось живе та тепле. Але, певне, щось цілком інше мусив почувати Кудлач, слухаючи, як Левко, постогнуючи, снів своїми жахливими снами.

Левкові раз у раз снівся один і той самий сон. Снилось, що нібито з його носа без кінця й краю лізуть усякі землеводні потвори — жаби, ящірки, гадюки... Всі вони мали схожі до його ран огидні пащі і всі вони так страшно слинили, що не було ніякого рятунку від тієї слини... Він спочатку стогнав, потім кричав, а далі з неймовірною силою шарпався й сідав, бачачи, що коло нього сидить його вірний волохатий приятель і допитливо дивиться йому у вічі.

—Кудлачу!—казав тихо, і той слухняно підсувався до нього. Левко обіймав його обома руками і радіючи, що має ще до кого тулитися, слухав биття собачого серця десь біля свого серця і зворушено шептав:

—Так, так... Ще не сам... звичайно... не сам...

Шепочучи, згадував, що недобре чинить із старим Кожушком, і давав собі слово більше вже ніколи не кривдити його. Засинаючи, знову мріяв тим, як буде нести обід старому...

VI

...Та проте наймиліші за все були йому ночі, бо коли вартував, то не тільки міг собі вільно ходити, але й навіть говорити.

Кожна така ніч починалася з того, що Кудлач свавільним вихором облітав цілу комунальну садибу, не минаючи навіть сивих скирт торішньої соломи, що вже ген-ген аж на полі, а потім стомлено повертався назад. Левко мовчки гладив його по голові й

так само мовчки йшов до тієї лавочки, що під кущами жасмину, сідав і казав:

— Що ж це ти так, га?..

Кудlach старанно крутив хвостом і, висунувши язика, хекав йому просто в обличчя.

Це було за початок їх звичайної розмови, що майже завжди була така сама:

— Отже не бігай чорт знає де... не бігай...

Кудlach підводився на задні лапи, а передніми намагався обпертися на його груди, ніби хотів цілуватися.

— Ну, ну... Не так сміливо... не так завзято... скоро побачиш сам, що то буде, як візьму й віддам гицлеві...

Кудlach, мотнувши головою, хвилину ніби прислухався, потім одним скоком вилітав на лавку, на якій сидів Левко, наче й не було нічого.

— Що, га?—говорив Левко далі.

— Х-хе... х-хе... х-хе...—лащився Кудlach.

— Ну, ну...

— Служи!..

— Не хочеш?

— Ну, сукин син!..

— Ага!..

— От, бачиш!..

— Так, так!..

— Ах ти, розуме мій!.. Собацю мій славний!.. Кудло мое!

— Ну, а тепер ляж!..

— Ну, ляж!..

— Ну, марзавець!..

Але Кудlach раптом зривався й гнався кудись у п'тьму.

— А-а... вже почув щось, почув...—мимрив Левко й дивився на небо, що вже мерехтіло зорями.

Коли за якийсь час Кудlach повертався до нього знову, то він мовчки притискав його до себе й, так собі сидячи, дивилися, слухали й думали.

Що думав Кудlach — не вгадати, але Левко все про те саме. Колись — ніч у ніч самотність, а тепер не тільки що мав з ким ходити й говорити, але й міг дивитися в обличчя кожної ночі, як воно насуплювалося хмарами або сяяло місяцем та мерехтіло зорями, при світлі яких було чутно "як трава росте".

Тихо, як привидна тінь, сунувся він не раз із Кудlachем аж до тих скирт, що на полі, а там, прилігши на суху соломку, дивилися на небо.

Іноді було так, що зорі цілими роями починали кудись летіти, ніби падати. Тоді Левко, розкривши широко рота, лічив їх, а Кудlach нетерпеливо крутив головою й раз у раз клацав зубами, як то робив коло своєї буди, ловлячи мухи. В такі хвилини їм (обом) здавалося, що вони вже не на землі, а десь там, у небесній синяві, бо всі зорі були перед очима. Ось одна—новісінька радянська копійка, друга — справжній срібний карбованець, третя—червона, як та, що червоноармійці на кашкетах носять.

Інколи було так, що й не знати навіть звідкіль саме насували розпанахані хмари, і Левко, дивлячись на них, бачив постаті велетенських потвор, що поглинали зірку за зіркою й насувалися просто на нього.

Вражений цим явищем, нахилився до собаки й тривожно шептав йому:

— Чи ти бачиш, що робиться?.. Чи ти бачиш?..

Кудlach, як завжди, почувши його мову, схоплювався на ноги й чуйно насторожувався.

— Ходім! — раптом казав Левко й рішуче повертався до садиби. Коли був дощ, то йшли до будки, що біля брами, а коли не було дощу, то сідали на ту саму лавочку, що під жасмином, і чекали ранку.

Але весняні ночі, хоч би й хмурні, перед світом завжди яснішають. Зачаровані зоряною млою, не завважували, як займалося на сході небо, і здригалися щойно тоді, коли чулось раптове:

— Ці-цвік!.. Ці-цвік!.. Ці-лі-цік!.. Ці-лі-цік!..

Небо здавалося велетенським дзвоном, що повільно здіймався все вище й вище. Дерев в саду починали шептати й ворушитися, ніби живі істоти, а десь із зеленастої мли виривалося нестримне соловейкове щебетання.

Понад головами Левка й Кудlacha сірими камінцями пролітала згряя горобців, але вони, не рухнувшись, чекали сонця.

Аж ось, нарешті, повільно висувалося з-за обрію щось таке, як величезний розрізаний надвое кавун, і раптом стрибало вгору. Набігала легенька хмаринка й робила його вогким, але в ту ж мить те (щось таке) стрибало ще вище й за якусь хвилину було вже таке червоне, сухе та гаряче, що не можна було й дивитися на нього.

— Ну, ходім, Кудlachu! — встаючи, казав Левко і швидко, щоб ніхто не бачив, проходив повз дровітню, потім поза садом до своєї хатини.

Йдучи, думав собі, що може вже хоч тепер пощастить так заснути, що ніщо не буде непокоїти, але серце ще заздалегідь готувалося до того й так товклося у грудях, ніби хотіло вискочить із них.

VII

...Якось, десь по Зелених святах, Левко повернувся з варті й завважив, що старий Кожушко ніби не дихає. Підійшовши ближче, побачив, що він уже й задубів. Отже сам нарядив, сам труну збив, сам на село ходив, щоб якось поховати, бо старий завжди казав, щоб його один лише піп ховав.

Так воно й було, що крім попа та дяка, ніхто й носа не хотів показати. Ледве умовив грабарів, щоб винесли. А було, що за пляшку самогону могли б самі себе загребти.

Нічого було робити, сам мусив і закопати старого.

Закопавши, поставив маленького березового хрестика й довго-довго плакав над ним своїми отруйливими сльозами...

Ніч, що прийшла після цього, була дуже й дуже сумна. Тепер уже й справді, крім Кудlacha, не мав нікого.

Розмірковував:

— Кудlach, як Кудlach, а все ж таки не людина... Та як подумати, то й я тепер не людина... Якби був людиною, то й коло мене була б людина... От якби оженився, то син був би... Син, може, не бривдився й не цурався, а то...

Сидячи на лавочці, що під жасмином, згадував, що й справді мав сина... Давно... Страшно давно... Тоді, коли мав дев'ятнадцять, чи щось таке... Тоді була Маруся... Разом із ним служила... Кохалися, а від того — син... Як народився, то руки й ноги йому цілувала, щоб признав, а він, сміючись, чоботом у груди... У груди...

— Геть! — сказав сам до себе і вдарився кулаком у груди.

Кудlach тривожно стежив за кожним його рухом, а він весь був у владі свого минулого.

Згадував, що син той нібито вмер, а Маруся до міста пішла... Пішла й запропастилася... Місто всіх покривджених приймає...

— Лише не таких, як я... — прошептав і в той же час згадав, що служила також ще й Мариня... З міста... З самого Житомира... За покоївку була... Тому, що був молодий та гарний, липнув до неї... Вона також липнула... Ходили собі в сад... Ходили й ходили... Потім вона зникла, а в нього хвороба оця... Думав, що чари, але...

Захлинаючись сльозами, ковтав повітря й клацав зубами, ніби ланцюга жував.

— Ну, що ж це таке?! — хropів. — Що ж це таке, га?!

Кудlach звів до неба голову й тужно завив.

Левко раптом затих. Довго-довго дивився Кудlachеві у вічі, а потім сказав:

— Ну, буде!..

І, як завжди, обидва глянули на небо й побачили, що вже світає. Коли зійшло сонце й коли треба було йти відпочивати, Левко угадав, що тепер він є справжній господар у хаті і що треба там якийсь лад дати.

— Дуже шкода, — промовив до Кудlachа, — але сьогодні ти мусиш трохи на ланцюгу побути... Як упораюся, то прийду й заберу...

Кудlach, підібравши хвоста, вперше за все своє собаче життя, показав йому гострі зуби, але Левко, проте, постановив на своєму.

Відходячи від буди, чув, як Кудlach узявся за ланцюга і став його гризти. Було таке враження, що ще лише мить і ланцюг розсиплеться, неначе разок намиста. З таким враженням прийшов до хати і став прибирати, але враз почув, що без Кудlachа не може не тільки щось робити, але й жити.

Пововтузившись з годину, вирішив піти й забрати його до себе. Біг підтюпцем, щоб якнайскоріше прибігти, але коли прибіг, то тільки в долоні сплеснув. Кудlachа не було.

Зразу ж глянув на тин, що біля буди, й побачив на одній частокolini щось блискуче. Прибіг ближче, аж то кінець ланцюга. В одну мить опинився на тину й зазирнув на другий бік.

— Так, є... — бовкнув глухо й перекинувся через тин.

Кудlach висів на чверть аршина від землі, повісившись на власному ланцюзі, що йому пощастило перегризти, але не пощастило з ним перестрибнути. Кінець ланцюга, зачепившись за маленький сучок, двічі обкрутився навколо частокolini.

З невимовним одчаєм дивився він то на Кудлача, то на його ланцюга, а сам же приказував:

— Що ж це з тобою, Кудло?.. Ну й нащо було так, Кудлаче?.. Та й як же це так, Кудлачику?..

Глянув осторонь і все зрозумів. У бур'яні сиділа якась руда сука і злякано дивилася на свого улюбленця. Отже Кудlach, бажаючи якось дістатися до неї, так скінчив своє недовге життя.

Зрозумівши суть справи, Левко обурено схопив грудку сухої землі й шпурнув нею на суку. Сука, відскочивши трохи набік, знову сіла...

Тоді Левко, поспішаючи, швиденько відмотав кінець ланцюга, схопив Кудлача на оберемок і побіг з ним до своєї хати. Біжучи, чув, що наче хтось десь кричав щось, але не звертав на те ніякої уваги. Озирнувся біля самої хати, аж то руда сука так за ним скимлить.

Зупинився.

— Ну й чого ти?! — скрикнув. — Мало тобі, що життя віддав, га?!

Потім увійшов до хати й поклав Кудлача на ту постелю, де ще не так давно лежав Кожушко.

— От, наче й усе! — промовив сам до себе і здивувався, що так звичайно прозвучав його голос.

— Хе-хе... — усміхнувся через хвилину. — Все просто... Оттак, жив і загинув... Я так само — живу й гину — через оте саме...

Замовк і пильно задивився на трупа свого волохатого друга.

Дивився й розмірковував:

— Ноги, як ноги, лише не ходять... Очі, як очі, лише не бачать... Зуби, як зуби, лише не кусають... Усе, як усе, лише нема нічого... Нічогісінько...

Велика зелена муха влетіла крізь відчинені двері й зажебоніла над його головою.

— Ага! — схопився.—Рано ще, голубко!.. Ось зачекай трохи.

Взяв рушника й погнався за нею. Вона закрутилася сюди й туди, але він не давав "маху". Справившись з мухою, причинив двері й повернувся до Кудлача.

Сів поруч і застиг на одному:

— Отже, нічогісінько...

Десь далеко, як за грубою скляною стіною, звучала перша "петрівочка":

Ой на городі крокіс поріс,

Набрав чорт хлопців та й нам приніс...

Він, не слухаючи, чув кожний звук, і кожний той звук пригадував йому початок того, що ось знайшло такий свій кінець...

— Тоді, як ота Мариня, також такі петрівочки... —просунулося крізь мозок і стало кілком у горлі.

Серце калаталося, неначе вискочити хотіло. Він, збираючись з цілою силою, намагався втихомирити себе тим, що, може, ще знайдеться другий такий самий цуцик, а тоді... тоді, звичайно, все буде добре.

— Гм... — здригнувся і пильно-пильно подивився в скляні очі Кудлача. — Закрити треба... То ж як людина був...

Простягнув свою руку й зупинився.

— Ні-ні... не треба... — прошепотів з холодним жахом, наче вперше побачив себе: — Кінець...

І, вставши на ноги, заходився розплутувати ланцюга. Розплутавши, закинув вільний кінець на жердку, що була над постіллю. Потім узяв пояса, зробив петельку і прив'язав її до кінця ланцюга.

— Будемо разом, Кудлаче... Ти з одного боку, а я з другого... Будемо вагою такою... Хто кого переважить... Щоб однакова міра була...

Спокійно поклав на себе петельку й на хвилинку зупинився. В уяві став той момент, коли вперше позмагався з Богом, коли кричав до нього й коли він не озвався... Махнув обома руками й став присідати, тягнучи собою Кудлача вгору... Задзвонили дзвони, забриніли "петрівочки", задвигала земля й заметушилось сонячне сяйво, лише одні скляні очі Кудлача непорушно вдивлялися в його очі й до найменшої кісточки пронизували тупим болем, від чого хотілося крикнути й побігти кудись у невідому безвість...

І він, розкривши рота, ніби кричав, але чув, що бігти вже не треба, бо та невідома безвість-небо, на якому, неначе зірки, що летять, яскраві Кудлачеві очі, які повільно ставали його очима, а в тім було все, що він бачив — смерть...

1926, "Життя і революція", № 11

[*] Як на збитки — як навмисне.